

VOIEVODATELE ROMÂNEȘTI DE LA VEST DE CARPAȚI CĂTRE ANUL 900

„...Închegarea primelor nuclee statale — a voievodatelor — și apoi concentrarea acestora în state feudale puternice au asigurat atât dezvoltarea continuă a forțelor de producție, cât și conservarea ființei poporului, apărarea autonomiei țărilor române în fața marilor imperii ale vremii”.¹

La sfârșitul secolului al IX-lea și în veacul al X-lea, în mai multe zone ale țării noastre sînt atestate formațiuni politice, voievodatele din Crișana, podișul Transilvaniei și Banat apărînd mai conturate în izvoare.² Realitățile din acele părți sînt reliefate — printre altele — de *Povest' vremennyh let*³ și *Gesta Hungarorum*. Deși aceste două izvoare se confirmă reciproc și se valorifică, sub aspecte diverse, prin coroborare cu informațiile, furnizate de alte surse, ele au fost violent contestate de o serie de mai vechi istorici străini. Cu toate că istoriografia materialist-istorică din țara noastră și de dincolo de hotare, precum și nu puțini istorici de alte orientări ideatice au adus multiple argumente în sprijinul abilitării seriozității celor două letopisețe, o recentă istorie a Ungariei⁴ — abordînd și problemele ardeleni și susținînd teoria nerealistă a „imigraționismului” — eludează complet sursele în discuție.⁵

Utilizarea — în lecțiile referitoare la formarea premiselor și la cristalizarea statelor feudale românești —,⁶ în spiritul probității științifice, specifice istoriografiei din R. S. România, a unor fragmente din cronicile paleoruse și latino-maghiară, explicitarea marxist-leninistă a fenomenelor permit o analiză de profunzime a unor procese de mare însemnătate în istoria zonei carpato-

¹ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 28.

² Acad. Șt. P. A. S. C. u, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, „Dacia”, 1971, p. 24—60.

³ Titlurile și termenii paloo- și neoruși se transliterează peste tot în ISO:

č=ci; ê=e (neiotat); ě=iê (diftong; în paleoruse); j=i; š=ș; y=i; ž=j; ' =semn moale.

⁴ *Die Geschichte Ungarns*, red. E. Pamłényi, (Budapest), „Corvina”, (1971); ed. franc., Roanne, 1974; ed. engl., London, 1975.

⁵ Acad. C. C. Giurescu, *Istoria românilor în unele lucrări străine recente*, în „Revista de istorie”, 28, 6, 1975, p. 948. Părerăa unor istorici recenți (după care, la formarea civilizației în Ungaria evului mediu timpuriu, n-ar fi contribuit și populațiile existente în zona Dunării mijlocii în momentul instaurării stăpînirii uniunii triburilor maghiare) a fost contestată drept un ecou al „teoriei națiunii dominante” (M. Kučera, *Slovensko po páde Vel'kej Moravy...*, Bratislava, „Veda”, 1974, p. 22—23, 383—384).

⁶ Vide: Șt. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'Etat sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Age*, în „Revue Roum. Hist”, IX, 1, 1970, p. 3—18; R. Popa, *Les recherches archéologiques dans le problème de la formation des États médiévaux roumains*, *ibid.*, XII, 1, 1973, p. 41—59; Fl. Constantin, *Premisele apariției statelor feudale românești*, în „Studii art. ist.”, XXVI, 1974, p. 5—11.

dunăreano-pontice și a continentului. În ultimele două veacuri ale mileniului I e.n. apăreau tot mai pregnant elementele, ce făceau posibile și necesare alcătuirile politice, din care urmau a se dezvolta ulterior statele feudale cu structură matură. Baza lor o constituia civilizația oamenilor pământului, conjugată însă cu aportul etniilor, stabilite de-a lungul veacurilor în părțile acestea. Formate în diferite ținuturi și caracterizate prin unele elemente individuale specifice, voievodatele și cnezatele erau unite nu numai prin faptul fundamental al dezvoltării lor pe teritoriul unuia și aceluiași popor, în vatra aceleiași culturi materiale și spirituale, de unde rezultau și influențări reciproce. Ele erau unite, de asemenea, prin condiții externe comune, care le obligau la aceeași luptă pentru păstrarea autonomiei în fața tentativelor de dominație ale aristocrației tribale maghiare la vest de Carpați și ale Imperiului bizantin la Dunărea de Jos; totodată, formațiunile politice românești se străduiau să întrețină legături multilaterale cu statele europene — Bizanțul, Țaratul bulgar, Rusia kieveană, Moravia, Ungaria, Imperiul franc etc.⁷

Asemenea coordonate istoriografice și istorice ale grupajului și comentariilor de mai jos evidențiază utilitatea și necesitatea integrării lor în lecții.

Textele

I. Cea mai veche știre asupra contactului triburilor ungare cu românii de la vest de Carpați⁸

„În anul 6406,^{a)}... unгурii (*ugri*)..., venind dinspre răsărit, au trecut în grabă peste munții cei înalți care s-au numit unğurești^{b)} și au început să se lupte cu românii (*volohi, volhi*)^{c)} și slovenii, viețuitori acolo.^{d)} Căci acolo locuiau înainte slovenii, dar <apoi> românii au cuprins țara slovenească. După aceea, unğurii au izgonit pe români,^{e)} și au moștenit acea țară, și s-au așezat cu slovenii, supunându-și-i, și de atunci^{f)} țara s-a numit unğurească“.

II. Voievodatul din Crișana⁹

„...Ducele (*dux*) Árpád..., după ce s-a sfătuit cu nobilii săi, a trimis soli în cetatea Biharea (*in castrum Byhor*),^{g)} la ducele (*ad ducem*)^{h)} Menumorut (*Menumorout*),ⁱ⁾ cerându-i ca, din drepturile strămoșului său, regele Attila,^{j)} să-i dea pământul de la râul Someș (*a fluvio Zomus*) pînă la hotarul Nyrlului (*Nyrl*)^{k)} și pînă la porțile Meseșului (*ad portam Mezesynam*).^{l)} I-a trimis și

⁷ Acad. Șt. P. Ascu, *op. cit.*, p. 56—57.

⁸ *Povest' vremennyh let*. red. V. P. Adrianova-Peretz, I, Moskva-Leningrad, Izd. A.N. S.S.S.R., 1950, p. 21 (textul paleorus, cu indicarea principalelor variante; pregăt. textului D. S. Lihaciov, p. 217—218 (trad. în neorusă D. S. Lihaciov, B. A. Romanov); G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935, p. 220—221 (transcrierea, cu confuzii, a unei variante a originalului), p. 46—47 (trad. rom.). În lucrarea de față, se prezintă o traducere revizuită a textului letopisețului.

⁹ Notarul regelui Béla, *Gesta Hungarorum*, 19, 20 (la G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, I, 1934; text latin și trad. rom.; ulterior: Notarul); Fr. Pall, C. Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, București, E.S.D.F., 1961, p. 80—81 (trad. rom. revizuită).

daruri... Și în solia aceea au fost trimiși doi oșteni foarte vrednici : Usubuu... și Velec...

Iară ducele Menumorut^{m)} i-a primit cu bunăvoință și, încercându-i cu daruri felurite, în a treia zi le spuse să se întoarcă acasă. Le-a dat și răspuns astfel, zicînd : «...nici din dragoste, nici de frică nu-i dăm nici o palmă de pămînt, deși ne-a spus că are un drept asupra lui. Și nu ne tulbură cu vorbe ca acelea trimise, că e coborîtor din neamul regelui Attila, cel ce era numit 'biciul lui dumnezeu'. Chiar dacă acela a răpit cu sila pămîntul acesta de la strămoșul meuⁿ⁾...»⁴.

III. Voievodatul din podișul Transilvaniei¹⁰

„...Tuhutum..., un om șiret, a prins de veste de la locuitori despre bună-tatea țării Transilvaniei (*Terra Ultrasilvana*)^{o)}, unde stăpînea un român (*Blacus*),^{p)} anume Gelu (*Gelou*)^{q)}... Tuhutum voia să-și cîștige faimă și pămînt...

Cînd tatăl Ogmand, iscoada lui Tuhutum, dînd tîrcoale ca vulpea, a văzut, cît poate cuprinde vederea omenească, bunătațea și rodnicia țării și pe locuitorii ei, i-a plăcut nespuse de mult și s-a întors în cea mai mare grabă la stăpînul său. Și... i-a spus multe... despre bunătațea acelei țări : că pămîntul acela este udat de cele mai bune rîuri, ale căror nume și foloase i le-a înșirat, că din nisipurile lor se culege aur și aurul acelei țări e foarte bun și că acolo se scoate din pămînt sare și materii sărate^{r)} și locuitorii acelei țări sînt cei mai nevolnici oameni^{s)} din toată lumea căci sînt români (*Blasii*) și slavi^{s)}, care nu au alte arme decît arcul și săgețile“^{t)}.

IV. Voievodatul din Banat¹¹

„Teritoriul însă care se întinde de la rîul Mureș (*Morus*) pînă la cetatea Orșova (*Urschia*) l-a ocupat un oarecare duce cu numele Glad^{u)}, care a ieșit cu ajutorul cumanilor^{w)} din cetatea Vidin (*Bundyn*)...^{v)}

...Au fost trimiși Zuardu și Cadusa și Boyta care..., plecînd cu oastea, au venit spre rîul Timiș (*Temes*) și și-au așezat tabăra lîngă Vadul Nisipurilor (*Vadum arenarum*). Și cînd au voit să treacă peste rîul Timiș, le-a ieșit înainte Glad..., ducele acelei patrii, împreună cu o mare armată de călăreți și pedestrași,^{x)} cu ajutorul cumanilor și bulgarilor și românilor (*Blacorum*)^{y)}... Și în acest război au murit doi duci (*duces*) ai cumanilor și trei cneji (*kenezzy*) ai bulgarilor... Iar ducele Glad, luînd-o la fugă..., a intrat... în cetatea Kevee“^{z)}.

Comentariu istoric

a) Anul 6406 „de la facerea lumii“—5508 = 898 e.n. Izvorul are titlul original *Se pověsti vremjan'nyh lět = Iatã (acestea-s) povestiri despre anii trecuți*¹² și se referă la perioada cuprinsă între văleatul 6360 și 6625

¹⁰ Notarul, 24, 25 ; Fr. Pall, C. Mureșan, *op. cit.*, p. 81—82.

¹¹ Notarul, 11, 44.

¹² *Povest'*..., I, p. 9, 205.

(de la milesimul 852 la 1117 e.n.). Letopisețul — valoros monument literar și importantă sursă istorică — a fost creat în secolele XI—XII (în decurs de peste cinci decenii), în mai multe centre culturale feudale rusești, prin eforturile mai multor cronicari, care au dispus și de informația fundamentală a Kievului — centrul politic al lumii est-slave. Cronica n-a ajuns pînă la noi în formă independentă; cele mai bune variante se află în cuprinsul letopisețelor Lavrentievsk (anul 1377), Ipatievsk (sec. XV) și Radziwiłł (sec. XV).¹³

b) „Munții cei înalți“ = Carpații de nord-est. Ungurii — organizați într-o uniune de triburi (al căror număr, în momentul pătrunderii în teritoriile de la Dunărea de mijloc, era de șapte) — au sălășluit pînă în 895 (896?) la nord de gurile Dunării și de Marea Neagră. Amenințată de pecenegi dinspre est, uniunea de triburi părăsește cîmpiile nord-pontice și, trecînd prin pasul carpatic Verecki (Vereczke), ajunge în valea Tisei superioare. Instaurarea stăpînirii triburilor maghiare în Pannonia antică (teritoriul de la vest de Dunărea de mijloc), cuprinderea pusteii dintre aceasta și Tisa, precum și a părții de nord a Crișanei au fost datate în chip diferit. Uneori, s-a considerat că ele s-au încheiat prin anul 905¹⁴ și atunci milesimul 898 din sursele folosite de *Povest'* ar putea fi, eventual, considerat drept anul cuceririi de către triburile ungare numai a unei zone a cursului mijlociu al Dunării.¹⁵ Evenimentele sînt însă tot mai des datate cu cîțiva ani mai devreme,¹⁶ ceea ce pare mai veridic și atunci evenimentului — petrecut în anul 898 și luat ca moment definitoriu în cele narate de letopiseț — urmează a i se găsi un alt contur.

c) Pe teritoriul, cucerit de aristocrația tribală maghiară după trecerea peste Carpații de nord-est, sînt aflați români și slavi, ceea ce se adevărește și prin alte izvoare narrative.¹⁷ Este deosebit de important faptul că *Gesta Hungarorum* și *Povest' vremennyh let*, rezultate din procese de elaborare distincte, coincid asupra aspectului dat. Faptul este cu atît mai elocvent, cu cît izvoarele celor două lucrări sînt de prima mîină (dar diferite și reciproc neinfluențate), fiind provenite de la cercurile feudale maghiare și, respectiv, curtea kieveană, care-și întindea influența politică pînă la limitele nord-estice ale cuceririi ungare.

¹³ *Ibid.*, II, 1950, p. 9—159 și Schema finală; acad. B. A. Rîbakov, *Drevnjaja Rus'. Skazanija, byliny, letopisi*, (Moskva), Izd. A.N. S.S.S.R., (1963), p. 216. *Vide* și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, VII, p. 9—17.

¹⁴ *Vide, exempli gratia*: Gh. Șincai, *Opere*, ed. Fl. Fugariu—M. Neagoe, I, E.P.L., 1967, p. 262, 264, 265—266.

¹⁵ A. A. Șahmatov, 1940 (reprodus la *Povest'...*, II, p. 256).

¹⁶ St. Katona (reprodus de Gh. Șincai, *Opere*, I, p. 265); A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler...*, Iași, 1884, p. 110; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoșeanu, I, București, Edit. Științifică, 1968, p. 577; II, 1968, p. 339; *Die Geschichte Ungarns*, red. E. Pamlényi, (Budapest), „Corvina”, (1971), p. 692—693; *Istoriia Vengrii*, I, red. V. P. Șușarin et al., Moskva, „Nauka”, 1971, p. 504; I. Dienes, *Les Hongrois conquérants*, Budapest, „Corvina”, (1972), p. 86.

¹⁷ Notarul, 9, 11, 46, 48, 51; acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, p. 46—47 (textele altor cronici).

S-a susținut însă (de către R. Rösler și urmași de-ai săi) că: 1) „volohi“-i letopisetului paleorus ar fi francii Imperiului carolingian din Pannonia antică; 2) amintirea în cronică latino-maghiară — a locuirii, la sfârșitul veacului al IX-lea, de către „Romani“, „Blachii ac pastores Romanorum“ etc., a zonei Dunării mijlocii¹⁸ — ar fi fie transferarea acolo, în altă vreme, a situației cunoscute autorului în epoca sa (sec. XII—XIII), la est de Tisa¹⁹; 3) fie constatarea la apus de Danubiul mediu a unor păstori de origine romanică, veniți din Lombardia și ținutul friulan²⁰ etc. 4) S-a afirmat de multe ori și că — după *Povest'* — „volohi“-i ar trebui plasați numai în Transilvania, nu și la vest de Tisa.²¹ Toate aceste concluzii au fost însă respinse cu temeinice argumente,²² iar recenta reluare a problemei²³ a dus la o nouă demonstrare — cu sagacitate, deși persistă unele carențe interpretative — a faptului că „volohi“-i din *Povest'* și „Blachii“ de la Anonymus sînt vechii coloniști romani și populația romanizată de la Dunărea de mijloc.

d) În diferite manuscrise ale cronicii figurează *živušcaja, žvušcaja*²⁴. Cei ce-au operat nemijlocit cu textul paleorus, au tradus cuvîntul prin „vi-vaient“,²⁵ „locuiau“²⁶, „živših“²⁷, cu valori morfologice similare, ceea ce

¹⁸ Formula „Blachii ac pastores Romanorum“ (Notarul, 9) a fost îndelung discutată și diferit interpretată. Singura traducere justă s-a dovedit a fi „vlahii, adică păstorii romani (români)“ (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 15, 22; idee susținută anterior de I. Gherghel, 1925; valoarea explicativă, iar nu copulativă a lui *ac* fusese demonstrată și de cercetătorul maghiar E. Moór, 1926).

¹⁹ Recent, tezele 1 și 2 au fost reluate (*Istoriya Vengrii*, I, p. 103—104; se împrumută concluziile unor cercetări precedente: M. Gyóni, 1949 și Gy. Gyórfy, 1965). N. Iorga, antiimigraționist ferm, era și el înclinat la un moment dat (*Istoria românilor*, II, București, 1936, p. 324; și n. 1) a da crezare ideii că „volohi“-i din *Povest'* ar fi ducii „romani“ ai urmașilor lui Carol cel Mare.

²⁰ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 22—23, p. 23 (n. 1): purtători ai acestei idei.

²¹ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler...*, p. 113—114 (și predecesori de aceeași părere); idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a I. Vlădescu, II, București, „Cartea românească“, (1925), p. 138—139 (autorul admite însă — p. 135—136 — că românii foloseau pentru pășunat zona dintre Tisa și Dunărea mijlocie) etc.

²² Idem, *Teoria lui Rösler...*, p. 109—114; idem, *Istoria românilor...*, II, p. 137—140 (se combat tezele 1 și 2); D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 108, 145—146 (și n. 11; se critică teza 1); N. Drăganu, *op. cit.*, p. 15—17, 22—35, 43—169 (împotriva tezelor 1, 2 și 3; și Jireček, Miklosich, Kaluzniacki, Schünemann etc., întemeiați pe cercetarea lingvistică, au demonstrat că vlahii din Pannonia, precum și cei din Carpații de nord-vest și nord-est erau români); acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 49—50 (combaterea tezelor 2 și 4) etc.

²³ V. D. Koroliuk, *Volohi i slavjane russkoj letopisi*, Kișinëv, 1971 (și în „Sovetskoe slavianovedenie“, Nr. 4, 1971, p. 41—53); idem, *Slavjane, vlahi, rimljane i rimske pastubi vengerskogo „Anonima“ în Jugo-vostočnaja Evropa v srednje veka*, red. Ia. S. Grosul et al., I, Kișinëv, „Știința“, 1972, p. 139—159.

²⁴ *Povest' vremennyh let*, I, p. 21; II, p. 184; *Chronica Nestoris. Textum russico-slovenicum*, ed. Fr. Miklosich, Vindobona, G. Braumüller, 1860, p. 12.

²⁵ *Chronique dite de Nestor*, ed. L. Léger, Paris, E. Leroux, 1884, p. 19.

²⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae...*, III, București, I. V. Soccec, 1893, p. XXX.

²⁷ *Povest'...*, I, p. 217.

s-a făcut, desigur, datorită luării în considerare a frazei următoare din text (întrucât cronicarul afirmă acolo că românii au fost „izgoniți”, ar însemna că ei „locuiau” în acele părți înainte de aceasta). Termenul paleorus *živuščaja* se pretează însă la interpretarea în sensul prezentului istoric („locuiesc”). Acesta este, probabil, motivul pentru care traducătorul german al cronicii a folosit termenul „lebenden”,²⁸ pe care l-am preluat sub forma „viețuitori”. Este oare posibil de admis că instaurarea dominației aristocrației ungare la vest de Tisa a putut avea drept consecință „izgonirea” românilor, fără ca ei să înceteze de a fi „viețuitori” în acele locuri? Este posibil, dar cu condiția ca „izgonirea” să se refere la o stăpânire politică, iar „viețuirea” la o sălășluire reală a oamenilor de acest neam.

e) Știrea se găsește și în alte surse. O lucrare din 1308 afirmă că vlahii dintre Macedonia, Achaia și Salonic („Blazi”, „Blachi”, „Blaci”) — odinioară locuitori în Ungaria — au părăsit această țară la venirea triburilor maghiare.²⁹ Azi, însă, este stabilit că aromânii și meglenoromânii provin dintr-o mobilitate spațială, care a avut loc înainte de secolul al X-lea, regiunea de plecare fiind mai ales între Munții Balcani și Dunăre.³⁰

Notarul regelui Béla arată, de asemenea, că — în fața oștirii árpádiane — unii „Romani” din Pannonia antică se refugiază pe teritoriul german („în terram Theotonicorum”).³¹ Afirmațiile însă după care aceasta ar fi însemnat o înlăturare masivă — sau chiar exhaustivă — a romanității panonice³² sînt infirmate de numeroase dovezi ale continuității ei ulterioare.³³

Analiza letopisețului paleorus în contextul unei documentări suplimentare impune concluzia că populația românească, aflată nemijlocit în dreapta Tisei la cumpăna veacurilor IX—X, n-a putut fi nici ea prea mult afectată de deplasarea demică, produsă probabil în condițiile luării în stăpânire a țării de către aristocrația maghiară, știrea utilizată de cronicar referindu-se mai ales la altă situație.

Într-adevăr, avem de-a face cu o informație referitoare la o „cuprindere”, realizată de către români, deci o acțiune de supunere a unui teritoriu din dreapta Tisei, înfăptuită de o formațiune politică (în lumina cronicii

²⁸ *Die altrussische Nestorchronik...*, ed. R. Trautmann, Leipzig, Markert & Petters, 1931, p. 14.

²⁹ Geograful anonim, *Descrierea Europei orientale*, 4 (la G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, II, București, 1934).

³⁰ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, ed. I. Fătruș, B. Kelemen, I. Mării, București, Edit. Academiei, 1970, p. 59—60, 96—101; acad. A. I. Graur, Gh. Ștefan, în *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, cond. D. M. Pippidi, București, E. Șt. E., 1976, p. 283 etc.

³¹ Notarul, 46, 48, 51.

³² B. P. Hasdeu, *Étymologicum...*, III, p. XXVIII—XXX; V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlahi...*, p. 158 etc.

³³ Notarul, 9; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 23, 27 (și n. 4: rezultatele obținute de cercetătorul maghiar A. Alföldi), p. 28 (mărturiile lui Hieronymus, Salvianus, Priscus), p. 43—169 (dovezi lingvistice) etc.

notarului lui Béla, aceasta ar putea fi voievodatul de pe valea Crișurilor). Pe de altă parte, despre înlăturarea masivă a românilor din acea zonă la venirea triburilor ungare nu poate fi vorba. Onomastica românească este semnalată de izvoarele medievale (cu începere din primii ani ai secolului al XIII-lea), chiar în împrejurările pasului Verecki și în valea Laborcz, calea de acces a triburilor cuceritoare spre câmpiile de la Dunăre și Tisa,³⁴ ceea ce demonstrează o locuire a zonei de către păstori români din timpuri vechi și pînă tîrziu, în plin ev mediu. În tinuturile vecine, a existat o populație latinofonă stabilă, cu îndeletniciri productive diverse, așa cum arată cercețările arheologice din Moravia de sud, în apropierea fostelor fortificații romane, unde s-au scos la iveală ateliere meșteșugărești ce continuă tradiția producției antice tîrzii și în timpul caganatului avar;³⁵ oamenii aveau nu numai aceeași civilizație, dar și diverse contacte cu grupurile demice — migrate în zonele apropiate — din regiunea arcului carpatic. O însemnată populație românească locuiește în comitatele din nordul Ungariei medievale, în numeroase sate care — încă din primele documente — reies a fi de veche întemeiere.³⁶ Oamenii se află sub conducerea unor voievozi de același neam, stăpîni de cetăți, așa cum găsim, spre exemplu, în comitatul Ugocsa la 1378.³⁷ În comitatul Bereg, la nord de Tisa superioară, în secolul al XIV-lea, 10 sate românești formează o „Craină”, dependentă de cetatea Munkács; fiecare sat are cnezul său, iar întreaga comunitate (*possessiones valachales*) își alege periodic un voievod; la 1493, aceasta este socotită drept „o libertate, folosită întotdeauna, din vechime, de cînd oamenii țineau minte”.³⁸ Sînt tot atîtea motive pentru a aprecia valoarea ipotezei după care menționarea de către Anonymus a unei populații de „Blachii”, pe care o numește simultan „Romani”, probează existența la românii de la Dunărea medie a unei conștiințe de neam („etničeskoe samosoznanie”) la mijlocul veacului al XI-lea, de cînd datează *Praegesta*, folosite de notarul regal; dezvoltarea acestei conștiințe presupune trînicia contactelor în interiorul etniei și viabilitatea organizării social-politice.³⁹

Încheierea se desprinde deci astfel: cele două izvoare vorbesc nu atît despre alungarea unei părți a acelor „Romani” din Pannonia sau a românilor dintre Tisa și Dunărea mijlocie, cît mai ales despre înlăturarea din acest ultim ținut a influenței politice a voievodatului Crișurilor, influență ce consta

³⁴ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 326—330.

³⁵ Z. Klanica, *Vorgrossmärische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken*, în „Studijné zvesti Arch. ústavu Slovenskej Akad. Vied”, Nitra, 16, 1968, p. 131—132; cf. și V. D. Koroliuk, *op. cit.*, p. 142.

³⁶ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX...*, București, Edit. științifică, 1971, p. 45—67, 69—70. Vide și: D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 362; S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române* (extras din „Daco-Romania”, Cluj, I, 1920), p. 9 etc.

³⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 45—46.

³⁸ D. Onciul, *loc. cit.*; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 49—51.

³⁹ V. D. Koroliuk, *op. cit.*, p. 157.

probabil într-o anumită formă de suzeranitate asupra unor voievozi și cneji locali, români și slavi.⁴⁰

f) Pe baza celor de mai sus se poate formula o nouă conjectură asupra evenimentului, petrecut în acel an și luat ca moment definitiv în cele narate de *Povest' vremennyh let*: este vorba de stabilizarea așezării triburilor ungare pe teritoriul din dreapta și stînga Dunării medii. Dar aceasta, probabil, nu s-a putut face — printre altele — decît după ce înseși centrele voievodatului românesc, ce deținea o influență politică în dreapta Tisei, au fost asaltate și parțial supuse (adică, în termenii lui Anonymus, după atacarea voievodatului condus de Menumorut și încheierea înțelegerii cu Árpád),⁴¹ în care sens par a grăi următoarele: 1. Termenul folosit de cronicar — „viețuitori” — se poate referi atît la românii care persistă pe teritoriul cucerit de aristocrația migratorilor în dreapta Tisei, cît și la zona — de masivă dispunere a populației de același neam —, supusă ca urmare a atacării centrelor voievodatului de pe Crișuri; 2. Ordinea enumerării etniilor de către *Povest'* — „românii și slovenii”, aceeași ca la Notar cu referire la voievodatul din podișul ardelean —, se poate, fără îndoială, referi la unele părți de nord-est ale viitorului teritoriu al Ungariei medievale (în primul rînd, la Maramureș — inclusiv partea de la miazănoapte de Tisa —, în care comitat numărul românilor, în acea vreme și în secolele imediat următoare, este net superior celui al rutenilor⁴² dar formula utilizată ar putea reflecta și situația de la est de Tisa; 3. *Gesta Hungarorum* relevă o atitudine diferită a conducerii triburilor, cuceritoare ale țării de la vest de Tisa, față de cele trei voievodate românești de la răsărit de ea. Partea de nord a stăpînirii lui Menumorut este supusă după lupte cu mult mai grele decît cele purtate în celelalte voievodate; Menumorut va menține numai zona dintre Criș și Mureș cu cetatea Biharea; întrucît fiul conducătorului maghiar se căsătorește cu fiica voievodului, la moartea acestuia teritoriul de la sud de Criș va reveni ginerelei, urmaș al lui Árpád.⁴³ În celelalte două voievodate, însă, se instaurează numai o ușoară vasalitate, caracterizată prin achitarea către suzeran a unor obligații, situație care tinde apoi a fi înlocuită cu o deplină independență, ce va fi lichidată în timpul lui Ștefan I.⁴⁴ Înverșunarea luptelor purtate de

⁴⁰ Comparația între modul lesnicios în care aristocrația tribală maghiară a luat în stăpînire întregul teritoriu de la vest de Tisa și rezistența dîrză ce i s-a opus de către voievodatul condus de Menumorut (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. Fl. Fugariu—M. Neagoe, I, „Albatros”, 1970, p. 168—169) arată un stadiu superior de organizare politică în Crișana. L. A. Schlöze (vide G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, VII, 1935, p. 23—26) interpretase afirmația din *Povest'* în sensul instaurării în dreapta Tisei a unei stăpîniri vlahе, poate transilvănene, bazate pe forța militară.

⁴¹ Notarul, 20, 21, 51. Acum în urmă (*Istoriya Vengrii*, I, p. 504), sub anul 898 a fost înscrisă ocuparea zonei Nitra-Vág, iar ocuparea ținuturilor de la est de Tisa, precum și dintre acestea și Dunărea mijlocie a fost nedecis stabilită pentru sfîrșitul secolului al IX-lea și primii ani ai celui de-al X-lea.

⁴² R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, prefață M. Berza, Edit. Academiei, 1970, p. 53 (n. 58), p. 57.

⁴³ Notarul, 21, 51.

⁴⁴ Notarul, 11, 27, 44.

oștenii lui Menumorut arată, indubitabil, forța militară a voievodatului, dar și țelurile decise pe care și le pune Árpád (supunerea deplină a acestei țări). Explicația tratării diferențiate, în această etapă, a celor trei formațiuni românești de către cercurile conducătoare ale triburilor cuceritoare se poate da din mai multe puncte de vedere. Dar nu este ea oare de găsit și în aceea, că ele își socoteau dominația la vest de Tisa instabilă, atâta timp cât se menținea forța politico-militară a voievodatului, aflat nemijlocit la est de rîu? Logica evenimentelor pare a arăta că avem de-a face cu un argument important în sensul unei influențe politice a acestuia în dreapta Tisei.

g) Cetatea Biharea a fost localizată la cca 10 km. nord de Oradea.⁴⁵ Cronica maghiară în limba latină *Gesta Hungarorum* = *Faptele ungarilor* s-a păstrat într-o copie incompletă de la începutul secolului al XIV-lea, cuprinzînd originile poporului maghiar, luarea în stăpînire a țării și luptele desfășurate pînă în anul 955. Autorul letopisețului a fost, după cum el însuși se recomandă, notar al regelui Béla, fără a preciza însă despre care anume dintre conducătorii omonimi este vorba; concluziile cercetătorilor au optat fie pentru Béla IV (1235—1270), fie pentru Béla III (1172—1196), fie mai ales pentru Béla II (1131—1141).

Pentru istoria țării noastre, lucrarea prezintă o importanță deosebită, fiind cel mai prețios izvor scris despre Transilvania referitor la perioada de la sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul celui de-al X-lea, precum și una dintre prea puținele cronici medievale cu informații mai precise privitoare la populația românească de la vest de Carpați. Violent contestată de „imigraționiști“, opera Notarului a devenit însă un puternic argument în lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania și obiect de dispută istoriografică încă din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Valoarea ei se impune tot mai larg, pentru că tot mai multe din importanțele sale știri se verifică prin alte izvoare contemporane. Letopisețul, lucrare tipic medievală, are desigur lipsuri specifice. Și totuși, critica cea mai acerbă lasă neclintite la Anonymus, printre altele, aceste lucruri fundamentale: 1. Existența în teritoriile vest-carpatice a unei masive populații românești în secolele X—XII (la mijlocul sau la finele acestui din urmă veac, cînd se scrie probabil cronica, cercurile conducătoare din Ungaria n-au nici un dubiu asupra acestei realități) și a unor ostroave slave, încă neasimilate la începutul secolului al X-lea; 2. Prezența în acea vreme a unor formațiuni politice pămîntene, care luptă cu temeritate și dîrzenie împotriva cotozirii.

b) S-a emis părerea că termenul vechi românesc *duce a fost înlocuit ulterior cu slavicul *voievoda*.⁴⁶ Se pare că, în acest sens, există o singură

⁴⁵ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în „Anuarul Inst. ist. Cluj“, III, 1960, p. 7—25. *Vide* și observația acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 43.

⁴⁶ *Vide, ex. grat.*: I. Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, prefață E. Petrovici, București, Edit. Academiei, 1968, p. 205.

mărturie directă⁴⁷: trecînd triburile ungare peste Carpații de nord-est și ajungînd la cetatea Hung (Ungvár, Ujgorod), culeg știri despre „comitele acestei cetăți..., care în limba lor (= a locuitorilor) era numit ducă“ („comes eiusdem castris..., qui in lingua eorum duca vocabatur...“).⁴⁸ Pasajul a fost considerat o dovadă pentru existența, în locurile amintite, a unei populații românești,⁴⁹ ceea ce s-a negat sub cuvînt că un termen vechi românesc *duce* ar fi imposibil și că am avea de-a face, în cazul dat, cu un *duce* bizantin.⁵⁰ O dezlegare mai nuanțată și, deci, mai adecvată a propus N. Drăganu: în limba română va fi existat *duca, termen de origine greacă, dus pînă la Hung de păstorii români, migrați în acea zonă.⁵¹ Termenul slav *voievoda* s-a impus însă, de fapt numind o instituție locală, românească,⁵² în mod firesc dezvoltată ca efect al formării treptate a structurilor sociale feudale.

i) Antroponimele transmise de Anonymus pot fi folosite doar convențional și nu numai pentru că ele nu-s atestate în alte surse, dar și pentru că — după cum s-a conchis — voievozii sînt numiți de Notar după localități,⁵³ poate și după tradiția orală, uneori poate și ca urmare a calcării de exemple străine.⁵⁴

j) Pentru consolidarea dominației la Dunărea de mijloc și la Tisa, se folosește argumentul tradiției hunice, pe care ar continua-o, chipurile, noua aristocrație cuceritoare.

k) Păduri ce se întindeau pe atunci în zona Tisa-Nyr (nord-vest de Carei).

l) Granița între voievodatele lui Menumorut și Gelu (apoi între regatul Ungariei și Transilvania) urma limesul roman (pe lanțul Munților Meseș); *poarta* de vest a Meseșului era în apropierea satului Moigrad (com. Mirșid), iar cea de est era probabil controlată de cetatea de pe dealul Cămin, aflat imediat de-asupra satului Jac (com. Creaca; ambele în jud. Sălaj).⁵⁵ Anumite aliniamente erau fortificate prin șanțuri adînci, valuri de pămînt, întărituri din lemn și piatră (*prisăci*); în unele puncte — mai ales la între-

⁴⁷ „Ducă“ nu figurează la G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, E.E.R., 1974, p. 97.

⁴⁸ Notarul, 13.

⁴⁹ G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, I, p. 85, n. 3.

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 43.

⁵¹ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 357—361.

⁵² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 175; *vide* și D. Onciul, *Scieri istorice*, II, p. 342—343. Prezentarea generală a formării și evoluției ulterioare a instituției la S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, „Albatros“, 1973.

⁵³ N. Iorga, *Cele mai vechi cronicile unguerești și trecutul românilor*, în „Revista istorică“, VII, 1—3, 1921, p. 18 /trad. franc. „Bulletin de la Section Historique (Acad. Roumaine)“, IX, 3—4, 1921/; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 12—13 (părere exprimată de E. Moór în 1929).

⁵⁴ N. Iorga, *loc. cit.*; *idem*, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 42—43.

⁵⁵ M. Roga, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Șt. Pascu. <La> 60 <de ani>*, Cluj, 1974, p. 266, 270—271. Diviziunea administrativ-teritorială precizată după „Buletinul oficial al R.S.R.“, P.I, IV, 163—165, 20 decembrie 1968. Traseul limesului meseșan la A. Vulpe, F. Marinescu, C. Vlădescu, în *Dicționar de istorie veche a României...*, p. 287 (II).

tăierea cu drumurile importante — linia de apărare era întărită în mod deosebit (*porți*) și păzită (*strajă*).⁵⁶ Un asemenea aliniament fortificat era fostul limes meseșan, prevăzut cu două *porți* în zona în care drumul (ce ducea din Transilvania intercarpatică în Crișana) trecea Munții Meseș.

Pe baza spuselor Anonimului, se poate determina întinderea voievodatului Crișanei: de la Someș (în nord-est) pînă la Mureș (în sud), de la Tisa (în vest) pînă la pădurea Igfon (aflată în Bihor, spre răsărit de Oradea, și întinsă pînă pe la Piatra Craiului), cuprinzînd deci teritoriul viitoarelor județe Arad, Bihor, Oradea, Sătmar și Sălaj.⁵⁷ S-a afirmat că hotarele voievodatelor sînt fixate de Notar după starea de lucruri contemporană lui,⁵⁸ dar analiza cronicii în contextul realităților istorice arată că ea conține elemente, specifice perioadei de la cumpăna veacurilor IX și X și inexistente în secolul al XII-lea,⁵⁹ încît și în privința delimitărilor formațiunilor politice se poate considera că autorul urmează o tradiție istorică veridică.

m) Pe la anul 900, în voievodatele românești de la vest de arcul carpatic nu există încă o deplină maturizare a stratificării sociale feudale, însă deosebirea de stare materială este de-acum clar conturată (masa populației nu este încă aservită, dar are o situație economică modestă; bojerimea este în curs de formare), germeii viitoarelor clase sociale fundamentale ale evului mediu fiind deci prezenți; formațiunile politice respective pășiseră deci pe calea feudalizării.⁶⁰ Diferențierea de clasă începuse încă în secolele precedente, înainte de așezarea slavilor sau paralel cu ea, în procesul aservirii obștilor țărănești libere.⁶¹ Simultan, se realiza unirea unor obști (de pe văile mai multor riuri sau din aceeași „țară”) într-o uniune, sub conducerea unui voievod, nu numai pentru a-și spori puterea politico-militară, dar pornind esențialmente de la necesitatea întregirii reciproce a posibilităților economice,⁶² grupul de sate constituind o unitate geo-economică.⁶³ Sînt însă prezente și interese de mai larg orizont: la 892, sarea din Maramureș și Transilvania de nord se comercializează în Moravia⁶⁴; probabil că sarea se exploatează și în bazinul Mureșului mijlociu, pe la anul 1000 amintindu-se că de aici se trimite în jos pe rîu.⁶⁵

Nivelul dezvoltării social-economice pe la anul 900 determină gradul dezvoltării politico-militare. Voievodatele sînt confederații de cneji (condu-

⁵⁶ S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, p. 11—14.

⁵⁷ Notarul, 11, 20—22, 51; acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 20—21, 28, 30—31.

⁵⁸ *Vide, ex. grat.*: N. Iorga, *Cele mai vechi cronici...*, p. 18.

⁵⁹ *Vide, ex. grat.*: C. Daicoviciu, *Pentru reabilitarea lui Anonymus...*, în „*Tri-buna*”, Cluj, XVI, 27 (811), 6 iulie 1972, p. 12.

⁶⁰ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 36—39, 56 (n. 69).

⁶¹ F. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Edit. științifică, 1969, p. 175—178.

⁶² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 36.

⁶³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 165.

⁶⁴ V. Chaluppecky, 1935 (la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192, 365).

⁶⁵ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, II, 8 (la Fr. Pall, C. Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, p. 83).

cători ai cîte unui sat sau ai unui grup de obști) ⁶⁶, fără mare coeziune, ceea ce constituie factorul principal al nereușitei eforturilor lor de lichidare a atacurilor externe, de amploarea celor la care sînt supuse. ⁶⁷ Așa cum s-a demonstrat, avem totuși de-a face cu formațiuni politice de caracter feudal incipient. ⁶⁸ Voievodatele sînt primele cristalizări statale românești, iar perioada constituirii lor (sec. IX—XI) este aproximativ aceeași cu cea în care întreaga Europă orientală — de la hotarele bizantine și pînă la cele ale Imperiului carolingian — a cunoscut apariția structurilor politice feudale. ⁶⁹ Medievistica noastră materialist-istorică a demonstrat încadrarea țărilor române în procesul de dezvoltare din acele timpuri a continentului, feudalismul românesc aparînd astfel drept o variantă originală a celui european. ⁷⁰

n) *Gesta* au păstrat amintirea faptului că și bunicul lui Menumorut fusese „duce”. ⁷¹ Aici, cronicarul pune pe voievod să declare că strămoș al său a fost și stăpînitorul acestor locuri în timpul dominației hunice în Panonia, ceea ce este, desigur, o hiperbolă, dincolo de care se poate însă vedea convingerea cercurilor nobiliare de la Buda din secolul al XII-lea, că stăpînitorii locali nu erau o emanație de circumstanță, ci rezultatul unui proces secular de dezvoltare a societății autohtone.

o) De către cancelarie, țara va fi numită *Terra Ultrasilvana* (apoi și *Transilvana*); în limba maghiară i se va zice *Erdély* (↳ *Ardeal*); în germană — *Siebenbürgen* (↳ *Septem Castra*), ⁷² Inexistența unei mai vechi denotații românești a ținutului a fost luată drept argument al „imigrării” tîrzii aici a românilor, așa cum se străduise să dovedească Martin Bolla împotriva *Supplex*-ului din 1791. ⁷³ Explicația s-a arătat a fi de fapt altundeva: a) în secolul al IX-lea, teritoriul intercarpatic nu avea încă „o individualitate politică bine definită”; ⁷⁴ b) pentru pămînteni, toate teritoriile locuite de ei formau o singură Țară Românească, ⁷⁵ cu însemnate legături interne, ceea

⁶⁶ I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 175, 204—205.

⁶⁷ D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 352.

⁶⁸ Acad. Șt. Pascu, în *Istoria României*, II, Edit. Academiei, (1962), p. 42—43, 45. A. Sacerdoțeanu, la D. Onciul, *op. cit.*, II, 399: voievodatele sînt adevărate state. Șt. Olteanu, *Probleme prioritare ale evului mediu timpuriu românesc*, în „Studii”, 26, 4, 1973, p. 680: organismele politice anterioare secolului al XIV-lea nu mai pot fi numite „prestatale”.

⁶⁹ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 78, 80; R. Popa, *Les recherches archéologiques...*, p. 44.

⁷⁰ Șt. Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române*, în „Studii”, 18, 6, 1965, p. 1317—1323; idem, *Inceputurile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga*, *ibid.*, 24, 4, 1971, p. 680—681.

⁷¹ Notarul, 11.

⁷² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 19—24; V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie”, 28, 9, 1975, p. 1307—1309.

⁷³ A. Bittay, *Martin Bolla (1751—1831) și așa-numitul Supplex Libellus*, în „Anuarul Inst. ist. naț”, Cluj, II, 1923, p. 373—377.

⁷⁴ D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 277.

⁷⁵ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, C. Göbl, 1901 (*Operele principelui...*, VIII), p. 57. N. Iorga, *Măruntșuri istorice culese în Ungaria*, în „Lucașfăru”, Budapesta, III, 3, 1904, p. 78—79.

ce se demonstrează nu numai prin existența unui singur dialect în întreaga zonă carpato-dunăreano-pontică, a unui port popular cu componente și elemente definitorii comune în toate regiunile ei, a unor forme similare de organizare politică etc., dar și prin faptul că primul stat feudal independent, întins, cu o structură organizatorică matură își ia tocmai acest nume generic: Țara Românească.

p) Expresiile cronicarului („stăpînea un român“; Gelu — „ducele românilor“⁷⁶ provenind desigur din *Praegesta* secolului al XI-lea, neconservate în formă inițială,⁷⁷ constituie dovezi peremptorii asupra predominării etniei în podișul Transilvaniei pe la anul 900. Mai jos, apare și precizarea că „locuitorii acelei țări sînt... români și slavi“, ceea ce arată că, în acest moment, mai subsistă ostroave slave, încă netopite în procesul coabitării cu daco-romanii și apoi cu străromânii. Asimilarea se apropie însă de punctul său final, în general în țara noastră încheindu-se prin veacul al XI-lea, resturi ale slavilor menținîndu-se însă, în unele regiuni, chiar și în cel de-al XII-lea.⁷⁸

Confruntarea izvoarelor demonstrează (*vide supra*: c, e) existența românilor la Dunărea de mijloc, iar Anonymus exprimă clar predominarea lor în podișul Transilvaniei. Rezultă deci existența lor și în Crișana,⁷⁹ deși în mod expres cronicarul n-o mărturisește. În textul, reprodus în grupajul de față sub nr. IV, el îi afirmă însă în Banat. Boierimea este probabil româno-slavă, căci dacă despre Gelu aflăm că este român, despre Menumorut se subliniază că vorbește „cu inimă bulgărească“⁸⁰ (ceea ce constituie totuși o expresie echivocă: se referă ea oare la etnia omului?⁸¹ are poate în vedere alianța cu primul țara bulgar?)

Caracterul românesc — la venirea triburilor maghiare — al populației băștinașe din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, se dovedește indubitabil atît prin rezultatele cercetării arheologice,⁸² cît și prin numeroase alte argumente. Imediat ce apar documente referitoare la acest teritoriu, ele ne relatează că populația lui este formată mai ales din români, cu așezări stabile și străvechi.⁸³ Marea lor vechime le dă putința să-și păstreze organizarea

⁷⁶ Notarul, 26: „Contra Gelou, ducem Blacorum“.

⁷⁷ V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlabi...* p. 156.

⁷⁸ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponomie*, p. 146, 245.

⁷⁹ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 50.

⁸⁰ Notarul, 51: „bulgarico corde“.

⁸¹ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 579, 579—581 (n. 20): considerînd că toate cele trei „ducate“ au o populație românească și slavă (numită și bulgară), lasă a se înțelege că toți cei trei voievozi sînt români (ideea pe care o susținuse încă P. Maior, *Istoria...*, I, p. 181, 200, 206—207).

⁸² *Dicționar de istorie veche a României...*, cond. D. M. Pippidi, București, E.Șt.E., 1976, sub: *Brateiu* (R. Harhoiu), *Dridu* (Eugenia Zaharia) și *Ipoțești-Ciurel-Cîndești* (Suzana Dolinescu-Ferche; cu bibl.); *vide* și bibl. de la p. 284; hărțile de la p. 272—273 et pass.

⁸³ *Vide, ex. grat.*: A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, II, p. 141—142.

cu juzi și cneji, voievozi și crainici.⁸⁴ Cronicarii maghiari vorbesc despre toate populațiile, imigrate ulterior instaurării stăpînirii regelui, dar românii sînt mereu considerați drept locuitori străvechi.⁸⁵ Românilor imigrați, de ex., în Galiția li se specifică (în calitate de noi veniți) condițiile de colonizare, dar în Transilvania (cînd cancelaria regală este de-acum organizată) românii nu primesc un asemenea statut, ceea ce constituie o dovadă certă că n-au venit de aiurea.⁸⁶ Faptul că, în perioada de început a stăpînirii feudale maghiare, ei se bucură de drepturi însemnate, pierdute ulterior, se constituie și el în dovadă preemptorie în același sens⁸⁷ etc.

q) Întinderea voievodatului este precizată de *Gesta* numai spre nord-vest (pînă la porțile Meseșului), celelalte hotare fiind lăsate nedelimitate.⁸⁸ Dar părerea că aceasta ar semnifica inexistența unor limite precise ale țării⁸⁹ pare puțin veridică. Se impune mai curînd ipoteza că teritoriul formațiunii ajungea pînă la uniunile de obști existente în „țările“ înconjurătoare (a Maramureșului, a Bîrsei, a Făgărașului etc.), că marginile ei nu erau statornice pentru că nici aceste uniuni nu se distingeau printr-o asemenea caracteristică.⁹⁰ Studiarea atentă a izvoarelor, a rezultatelor cercetării arheologice a dus la argumentarea existenței, în secolul al IX-lea, a unei stăpîniri voievodale în părțile Bălgradului (Alba Iulia).⁹¹ Deocamdată însă nu există dovezi — pro sau contra — cu referire la subordonarea zonei față de formațiunea de pe Someș.⁹² Poate că și în această privință avem de-a face cu situația nestatornică, presupusă în legătură cu limitele ei înspre zonele periferice.

r) Enumerarea elocventă a bogățiilor Transilvaniei, din care lesne se deduc ocupațiile locuitorilor : agricultura și creșterea vitelor, exploatarea pădurilor și pescuitul, extracția aurului și sării etc.

s) Indicație asupra progresului însemnat, realizat de procesul stratificării obștilor țărănești : masa oamenilor de rînd se consideră a fi formată din „cei mai nevolnici oameni“. La celălalt pol, se află boierimea, în frunte cu voievozii, dispunînd de putere politico-militară, cetăți, oștire etc. (după cum afirmă Notarul), folosind armament de calitate superioară, locuind în case, aflate la cu totul alt nivel calitativ față de bordeiele poporului etc. (după cum dovedesc cercetările arheologice ; *vide supra* : m).

⁸⁴ *Vide, ex. grat.* : I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei în sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 7—8 (trad. franc. în *La Transylvanie*, Bucarest, 1938).

⁸⁵ *Vide, ex. grat.* : D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 274.

⁸⁶ *Vide, ex. grat.* : N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 44—45.

⁸⁷ *Vide, ex. grat.* : J. L. Piș (reluat de A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 185).

⁸⁸ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 31.

⁸⁹ F. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 230.

⁹⁰ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 31—32.

⁹¹ K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în „Studii cercet. ist. veche“, V, 3—4, 1954, p. 487—512.

⁹² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 47.

ș) Aici, ca și în alte părți, își spune cuvântul poziția de clasă a autorului, reprezentant al cercurilor nobiliare care privesc cu trufie la populațiile subjugate.

t) Argumentul, după care succesele cotropitorilor s-ar datora superiorității armamentului⁹³ — chiar de-ar corespunde parțial adevărului — nu poate explica încadrarea, pe la anul 900, în sistemul feudal ungar, a teritoriului până la Someșul Mic și către 1000 a celui până la Mureș (etapele următoare sînt : cca. 1100 — linia Tîrnavei Mari; și aproximativ 1150 — linia Oltului; cam 1200 — linia Carpaților).⁹⁴ Pătrunderea este anevoioasă, ripostîndu-i-se prin lupta formațiunilor locale, și cuceritorii sînt siliți să concedă pămîntenilor menținerea drepturilor și libertăților, pe care aceștia le posedau din veac. Și dacă totuși cucerirea devine fapt, aceasta se explică printr-un complex de împrejurări.

La cumpăna secolelor IX și X, cînd se produce primul atac al triburilor, de curînd venite în pusta de dincolo de Tisa, stadiul lor de dezvoltare este acela al descompunerii organizării gentilice, al existenței unei puternice aristocrații militare,⁹⁵ a cărei forță de șoc se bazează pe totalitatea bărbaților din triburi, în același timp oșteni; acest stadiu al dezvoltării sociale este de mult depășit la autohtoni, la care însă feudalismul nu ajunge încă la forme mature (germanii însă le au și, de aceea printre altele, atacurile spre vest ale aristocrației maghiare se prăbușesc). În veacul ce urmează (pînă cînd Ștefan I supune teritoriul din podișul Transilvaniei pînă la Mureș, precum și sudul Crișanei și Banatul), societatea maghiară se dezvoltă mai rapid, în comparație cu cea românească, pe calea feudalismului, ceea ce este determinat de multiple cauze, neabordate în contextul de față.

În ambele etape amintite, acționează în sensul dat și unii factori comuni, precum conjunctura, nefavorabilă încheierii de către formațiunile românești a unor alianțe — între voievodatele din zona vest-carpatică, între acestea și cele de la sud și est de munți, între ele și forțele din afara perimetrului românesc —, alianțe suficient de puternice pentru a respinge atacurile (un element definitoriu al acestei conjuncturi nefavorabile este stadiul insuficient de înalt al dezvoltării social-politice a formațiunilor românești, care nu face încă posibilă și necesară unirea lor). Printre factorii comuni este de enumerat și situația demică (în teritoriul intercarpatic, prin secolul al X-lea, densitatea este cam 2 locuitori pe km²,⁹⁶ iar în Ungaria —

⁹³ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, I, p. 20.

⁹⁴ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Edit. Academiei, 1958, p. 109—131.

⁹⁵ Se susține chiar (E. Molnár, *Osnovanie vengerskogo gosudarstva*, Budapeștina, Academia Scientiarum Hungarica, 1951, p. 2, 4), că, spre sfîrșitul secolului al IX-lea, la triburile maghiare apăruseră și elemente feudale de organizare. Un punct de vedere mai adecvat este însă acesta (*Istoriya Vengrii*, I, p. 93): ele se găseau pe ultima treaptă de dezvoltare a comunei primitive, în condițiile democrației militare.

⁹⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 45 (unele calcule sînt criticabile, dar concluzia apare veridică).

vreo 3⁹⁷; în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, pe la 1150 — aproximativ 3 locuitori pe km², pe cînd în Ungaria — cca. 5⁹⁸), situație ce dezavantajează evident efortul militar al voievodatelor românești etc.

†) Este vorba de Orșova veche, acoperită de apele Dunării ca urmare a construirii barajului de la Porțile de Fier. Formațiunea cuprindea deci întregul teritoriu al Banatului între Mureș și Dunăre; înspre sud-vest se indică cetatea Keve (Cuvin, Cubin), aflată cam la jumătatea drumului dintre Palanca și Panciova (Pancevo); spre est — limită rămasă neindicată — stăpînirea ajungea probabil pînă în Țara Hațegului.⁹⁹

u) Avem de-a face cu pecenegii; de către cronicar le sînt substituiți cumanii, care — în veacul al XII-lea, cînd își scrie opera — dominau la Dunărea de jos.¹⁰⁰

v) S-a crezut posibil a interpreta acest pasaj în sensul că Glad ar fi român de la sud de Dunăre.¹⁰¹ *Legenda minor* din secolul al XII-lea a regelui Ștefan I vorbește și ea despre un fapt (petrecut ulterior celui de mai sus, dar cu care are poate elemente comune: 60 bogați „viri Byssenorum“ / = șefi ai pecenegilor / pleacă din Bulgaria în Pannonia, unde intenționează să se așeze), fapt care s-a considerat drept o strămutare de cneji români sau bulgari.¹⁰²

Mai jos, Notarul înscrie o referire asupra oștirii lui Glad, în componența căreia, pe primul loc, pune pe „cumani“ (= pecenegi) și bulgari, ceea ce este identic, după conținut, cu expresia „a ieșit cu ajutorul cumaniilor din cetatea Vidin“: voievodul are sprijinul militar al pecenegilor și al primului țarat bulgar, față de care se găsește într-o probabilă ușoară vasalitate,¹⁰³ ceea ce constituie o formă a alianței politice.

x) Apreciabilul efort militar în lupta de apărare este subliniat cu privire la fiecare din cele trei voievodate; aportul hotărîtor al maselor este evident.

y) În contextul dat, „cu ajutorul“ nu poate însemna decît „(armată) formată din“. Existența populației românești băștinașe este clar afirmată. „Cumanii“ (= pecenegii) și bulgarii sînt amintiți pe primul loc în virtutea rolului lor politic-militar.¹⁰⁴

⁹⁷ G. v. Gyórfy, în *Magyarország történeti demográfiaja...*, red. J. Kovacsics, Budapest, 1963, p. 45—58 (cu puncte de vedere istorice greșite însă, precum și cu unele deficiențe demoistoriografice).

⁹⁸ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 154—155. Vide și comentariul de la L. Roman, *Recenzii (la) Populație și societate...*, red. acad. Șt. Pascu, I, Cluj, „Dacia“, 1972, în „Studii“, 26, 3, 1973, p. 622—623.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 29, 31.

¹⁰⁰ Vide și acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 57 (n. 72), 60.

¹⁰¹ P. Maior, *Istoria...*, I, p. 206—207.

¹⁰² N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungurești...*, p. 6—7.

¹⁰³ Șt. Ștefănescu, *Rumyno-bolgarskie svjazi v IX—XIV vv. i stanovlenie rumynskoj gosudarstvennosti*, în „Romanoslavica“, IX, 1963, p. 523—533 (cu o bogată literatură precedentă).

¹⁰⁴ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 51.

z) Pătrunderea triburilor maghiare în voievodatele someșean și băănățean are caracterul unor expediții, după reușita cărora cea mai mare parte a ungarilor și căpeteniilor lor se reîntoarce în vest; cei care rămân sînt în număr redus, conviețuiesc cu populația autohtonă și chiar se asimilează în masa ei, căpeteniile identificîndu-se cu interesele păturii dominante locale.¹⁰⁵ Ca urmare, Ștefan I va întreprinde, peste un secol, acțiunea propriu-zisă de cucerire a formațiunilor, a căror autonomie — vecină chiar cu independența — se restabilește între timp.

SUGESTII METODICE

1. În studiul școlar al istoriei societății românești de pe teritoriul de la vest de arcul carpatic, în secolele IX—XII, uneori nu se face suficient apel la mărturiile asupra prezenței și nivelului de dezvoltare a autohtonilor. O mare importanță au în acest sens izvoarele referitoare la primul contact între populația românească și triburile maghiare, folosirea căror surse¹⁰⁶ constituie un bun prilej de a relua discuția — începută în lecțiile premergătoare, la tema *Formarea poporului român și a limbii române* — asupra continuității dacoromanilor, străromânilor și românilor în zona carpato-dunăreano-pontică, aducînd noi argumente pentru demonstrarea falsității tezelor „imigraționiste”. Profesorul va solicita deci cunoștințele mai vechi ale elevilor asupra problemei și se va strădui să le ofere acestora un nou material, capabil să le lărgască orizontul, să le aprofundeze cunoștințele.

2. Prezentul grupaj de surse istorice permite reliefaarea și altor aspecte ale procesului istoric: nivelul dezvoltării economico-sociale a voievodatelor, organizarea și forța lor politică, susținutul efort militar de apărare (ce prefigura una dintre trăsăturile specifice ale istoriei noastre medievale — lupta dreaptă împotriva cotozirii străine) etc. Menționîndu-se caracterul nedrept al acestei cotoziri, se vor sublinia însă și influențele reciproce între români și populațiile care — în cursul dezvoltării istorice de veacuri — s-au așezat pe teritoriul țării, au conviețuit, au muncit, cot la cot, pentru dezvoltarea țării și au luptat adesea laolaltă pentru eliberarea socială și națională. Se impune, totodată, încadrarea fenomenului românesc în fluxul general-european, ceea ce va permite elevilor să înțeleagă raportul general-particular în problema dată (drumul urmat de societatea noastră ca variantă a dezvoltării societății feudale în ansamblu).

3. Din cele patru texte prezentate, atenția noastră se oprește, înainte de toate, la cele transcrise sub nr. I și III, a căror comparare induce la concluzii mai bogate în sensul subliniat mai sus. Este interesant de aceea ca ele să fie citite și supuse dezbaterii laolaltă. Desfășurarea poate fi aceasta: profesorul anunță lectura unor texte, dă explicații asupra izvoarelor (autor, titlu, datare,

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 58—59.

¹⁰⁶ V. Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin „descoperire”*, în „Predarea științelor sociale în școală. Supliment la «Revista de pedagogie», (I, 1), mai 1971, p. 78—79: prezentarea experienței folosirii unor izvoare istorice la lecția în discuție.

valoare); explică unui termen mai dificil întâlniți în lectură; notează pe tablă antroponimele și toponimele din texte, dând detaliile de cuviință; invită elevii să urmărească lectura și să noteze ideile cele mai importante, la încheierea citirii urmînd să expună concluziile istorice desprinse; se citesc textele nr. I și III; urmează dezbaterile; profesorul le conduce și desprinde apoi concluziile finale; în funcție de specificul clasei, de timpul avut la dispoziție etc., poate supune atenției elevilor și textele nr. II și IV, cerînd compararea cu cele discutate anterior. Lectura însăși poate fi făcută fie de dascăl, fie de un elev, care a avut din vreme fragmentele de izvoare pentru a exersa o lectură corectă, controlată de profesor înainte de lecție. Textele pot fi multiplicare și distribuite (de preferință, la începutul lecției) într-un plic, dîndu-se cîte un exemplar la 1—2 elevi;¹⁰⁷ la momentul potrivit, se efectuează studiul individual sub controlul profesorului, după care urmează discuțiile; într-un alt moment, se studiază un alt document etc.

Dezbaterile, ce se încheagă firesc, sînt atît de importante, încît — dacă ele sînt adecvat pregătite și conduse — pot avea o înaltă eficacitate educativ-instructivă; ele oferă prilejul unor bogate comentarii istorice și din partea profesorului. Pentru aceste motive, studierii de către elevi — sub conducerea acestuia — a fragmentelor de izvoare propuse și discutării lor merită a li se afecta mai mult timp, chiar o întregă oră.

LOUIS ROMAN

¹⁰⁷ Textul nr. III se găsește și la Fl. Dragne, M. Ionescu, A. Iordănescu, *Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a*, București E.D.P., (1975), p. 35.